

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.24>

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Пчеліна Оксана Василівна,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
процесу та організації
досудового слідства
факультету № 1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті вказано, що обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, є міжпредметною категорією, оскільки вивчаються одночасно такими науками як кримінальний процес і криміналістика. При цьому в кожній із названих наук для позначення згаданих обставин використовується різна термінологія. Зазначено, що в кримінальному процесуальному праві вказану категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У криміналістиці ж зустрічаються такі поняття як «предмет розслідування», «обставини, що підлягають встановленню», або «обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень».

З'ясовано співвідношення понять «обставини, що підлягають з'ясуванню» та «предмет доказування». Акцентовано увагу на важливому значенні предмета доказування й обставин, що підлягають з'ясуванню, для процесу розслідування злочинів. Встановлено сутність обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень.

Аргументовано, що з метою упорядкування діяльності з виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню, та розслідування загалом необхідно вирішити питання про систематизацію обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень. Така систематизація сприяє правильній орієнтації слідчого у визначенні предмета і меж доказування у процесі розслідування злочинів окремої категорії.

Проаналізовано наукові підходи до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. З'ясовано, що зміст таких обставин насамперед зумовлюється предметом доказування, складом злочину, описаного в кримінальному законі, та специфікою механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Зазначено, що немає необхідності у формуванні уніфікованої системи обставин, що підлягають з'ясуванню, для всіх без винятку кримінальних проваджень, адже вони уточнюються в кожному випадку розслідування кримінального правопорушення чи в їх сукупності залежно від їх криміналістичної класифікації.

Ключові слова: обставини, що підлягають з'ясуванню, розслідування кримінальних правопорушень, кримінальне провадження, предмет доказування, сутність, зміст, система.

ESSENCE AND CONTENT OF CIRCUMSTANCES TO BE INVESTIGATED DURING THE INVESTIGATION OF A CRIMINAL OFFENSE

Pchelina Oksana Vasilievna,
Doctor of Jurisprudence, Associate Professor,
Assistant Professor at the Department
of Criminal Procedure and Organization
of Pre-trial Investigations of the Faculty № 1
(Kharkiv National University
of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

In the article has been stated that the circumstances to be clarified during the investigation of a criminal offense are an interdisciplinary category, as they are studied simultaneously by such sciences as criminal procedure and criminalistics. Thus in each of the named sciences for the designated mentioned circumstances different terminology is used. It has been noted that in the criminal procedural law the specified category is designated as a subject of proof or circumstances which are subject to proof in criminal proceedings.

In criminalistics, however, there are such concepts as the subject of investigation, the circumstances to be established, or the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses. The relationship between the concepts "circumstances to be clarified" and "subject of proof" is clarified. Emphasis has been placed on the importance of the subject of evidence and the circumstances to be clarified for the crime investigation process.

The essence of the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses has been established. It has been argued that in order to streamline the activities to identify the circumstances to be clarified and the investigation in general, it is necessary to address the issue of systematization of the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses. Such systematization contributes to the correct orientation of the investigator in determining the subject and limits of evidence in the investigation of crimes of a particular category.

Scientific approaches to the systematization of circumstances to be clarified during the investigation of certain categories of criminal offenses have been analyzed. It has been found that the content of such circumstances is determined primarily by the subject of evidence, the composition of the crime described in the criminal law, and the specifics of the mechanism of committing a particular criminal offense.

It has been noted that there is no need to form an unified system of circumstances to be clarified for all, without exception, criminal proceedings, as they are specified in each case of investigation of a criminal offense or their combination, depending on their forensic classification.

Key words: circumstances to be clarified, investigation of criminal offenses, criminal proceedings, subject of proof, essence, content, system.

Постановка проблеми. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, є міжпредметною категорією, оскільки вивчаються одночасно такими науками як кримінальний процес і криміналістика. При цьому в кожній із названих наук для позначення згаданих обставин використовується різна термінологія. Зокрема, в кримінальному процесуальному праві вказану категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У криміналістиці ж зустрічаються такі поняття як «предмет розслідування», «обставини, що підлягають встановленню», або «обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних право-

порушень» [1, с. 277–278]. У зв'язку із зазначеним вважаю актуальним питання про сутність і зміст наведених вище понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про поняття, зміст і значення обставин, що підлягають з'ясуванню (встановленню, доказуванню), а також їх співвідношення з іншими суміжними категоріями (предмет доказування, криміналістична характеристика злочинів, предмет розслідування тощо) неодноразово досліджували в своїх працях вчені Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, І.О. Возгрін, Л.Я. Драпкін, В.А. Журавель, Є.П. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.О. Образцова, М.О. Селіванова, Р.Л. Степанюк, С.Н. Чурилова, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Незважаючи на важливість наукових напрацювань зазначених вчених, досліджувана проблема залишилася не вирішеною. Зокрема, немає однастайності в розумінні як поняття, так і системи обставин, що підлягають з'ясуванню. У зв'язку із зазначеним **метою цієї статті** є висвітлення сутності та змісту обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального процесуального права для позначення всіх обставин і фактів, зі встановленням у достатній повноті та достовірності яких пов'язується досягнення мети кримінального процесуального доказування [2, с. 56], прийнято використовувати такий термін як «предмет доказування». Під вказаним терміном пропонують розуміти насамперед сукупність обставин і фактів, які підлягають обов'язковому встановленню у кожній кримінальній справі (кримінальному провадженні) з метою її (його) правильного вирішення остаточно та по суті [3, с. 48; 4, с. 32].

Наведене трактування окремі вчені доповнюють такими положеннями: сукупність фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове та процесуальне значення, є необхідними та достатніми фактичними підставами для вирішення заяв і повідомлень про злочини кримінальної справи (кримінального провадження) загалом або судової справи в стадії виконання вироку, а також для прийняття процесуальних профілактичних заходів у справі; узагальнене відображення об'єкта кримінального процесуального пізнання, що здійснюється через судові докази [3, с. 48; 5, с. 98–99].

Законодавець використовує термін «обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні». Зокрема, в ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначено зміст доказування та перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Відповідно до вказаної норми доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. При цьому наводиться вичерпний перелік обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, наводиться в ст.ст. 91, 485 і 505 КПК України [6].

При цьому наголос робиться на обов'язку органів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження, не просто виявляти важливі для досудового розслідування та судового провадження обставини, а й підкріплювати їх доказами. Йдеться про необхідність доказування вказаних обставин, збирання доказової, а не орієнтуючої інформації. Адже навіть в етимологічному сенсі слово «доказувати» означає «закінчувати говорити», «розповідати про що-небудь», «доводити розповідь до певної межі»; «підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами»; «доводити; переконувати кого-небудь у чомусь»; «змогти, зуміти розказати, пояснити» [7, с. 313].

Обставини, що підлягають доказуванню та становлять предмет доказування, потрібно не просто з'ясувати, а підтвердити їх істинність, правильність незаперечними доводами, доказами. При цьому останні згідно з кримінальним процесуальним законодавством України повинні бути належними, допустимими, достовірними та достатніми (ч. 1 ст. 94 КПК України) [6].

У криміналістиці прийнято використовувати терміни «обставини, що підлягають встановленню» та «обставини, що підлягають з'ясуванню». У зв'язку з цим вважаю за доцільне звернутися до тлумачення понять «встановлювати» та «з'ясувати». В етимологічному сенсі «встановлювати (установлювати)» означає «ставити, поміщати десь що-небудь певним чином, підготовляючи до використання»; «організовувати, здійснювати, налагоджувати»; «визначати, розпізнавати за певними ознаками»; «відкривати або стверджувати що-небудь, довівши, обґрунтувавши»; «створюючи, утверджувати, узаконювати що-небудь»; «уводити в дію, визначати що-небудь якимись заходами», а «з'ясувати» – «досліджуючи, робити ясним, зрозумілим що-небудь»; «визначати, встановлювати що-небудь на підставі певних відомостей, ознак»; «довідуватися, дізнаватися про щось»; «відкривати, розкривати що-небудь приховане»; «передавати словами, висловлювати, описувати; пояснювати що-небудь» [7, с. 485, 1517].

Аналіз сутності наведених понять дозволяє дійти висновку про їх тотожність за смисловим навантаженням. Так, етимологія терміну «з'ясувати» розкривається за допомогою терміну «встановлювати». У цьому дослідженні вважається за доцільне використовувати термін «обставини, що підлягають з'ясуванню», оскільки вказані обставини не просто потрібно визначити, розпізнати за певними ознаками, а й виявити, відкрити, розкрити як що-небудь досить часто приховане.

У науковій літературі можна зустріти ототожнення обставин, що підлягають з'ясуванню (встановленню), та предмета розслідування [8, с. 15]. Зустрічаються зауваження й з приводу недоречності вживання терміну «предмет розслідування» для позначення обставин, що підлягають з'ясуванню, оскільки останній фактично обмежує поле використання зазначених обставин рамками досудового розслідування, в той час як ст. 23 КПК України встановлює обов'язок суду досліджувати докази безпосередньо, фактично встановлювати обставини вже після закінчення досудового розслідування [9, с. 115; 10, с. 104].

Наведене вище дозволяє стверджувати, що «обставини, які підлягають з'ясуванню (встановленню)» та «обставини, що підлягають доказуванню (предмет доказування)» є різними категоріями, хоча й часто переплітаються між собою. Як зауважує М.Ю. Тарасов, незважаючи на те, що обставини, які підлягають доказуванню, визначені кримінальним процесуальним законом і є обов'язковими для розслідування всіх злочинів, вони набувають щодо кожного зі складів злочинів своїх особливостей.

Вказані обставини орієнтовані на ознаки, характерні для конкретного складу злочину й які дозволяють розмежувати різні склади злочину [11, с. 17]. Вказана сукупність обставин визначається нормами кримінального права, кримінального процесу та матеріалами конкретної справи [12, с. 66–69]. Тому цілком слушним є висновок про те, що термін «обставини, які підлягають з'ясуванню», є ширшим поняттям, ніж «предмет доказування». Криміналістика як прикладна наука пристосовує перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, до типових умов, які виникають при розслідуванні конкретних злочинів [13, с. 155].

При цьому предмет доказування безпосередньо впливає на перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування окремих видів злочинів. Предмет доказування зумовлює систему слідчих та інших передбачених нормами права дій, що практично реалізуються в оптимальній послідовності з метою встановлення

істини по справі та прийняття відповідних результатам розслідування правових рішень [1, с. 282–283]. Тому важливе значення предмета доказування й обставин, що підлягають з'ясуванню, для процесу розслідування злочинів є очевидним і беззаперечним [1, с. 283].

З метою упорядкування діяльності з виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню, та розслідування загалом необхідно вирішити питання про систематизацію обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень. Така систематизація сприяє правильній орієнтації слідчого у визначенні предмета і меж доказування у процесі розслідування злочинів окремої категорії. Крім того, вона допомагає визначити точний напрям пошуку доказів, сприяє чіткому плануванню розслідування і забезпечує необхідну всебічність дослідження обставин кожного розслідуваного діяння, що передбачене законом [14, с. 90].

Найбільш поширеним підходом до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, є той, який полягає у використанні елементів предмета доказування та складу злочину, описаного в кримінальному законі. З урахуванням вказаних елементів В.В. Тіщенко, досліджуючи теоретичні основи планування й організації розслідування корисливо-насильницьких злочинів, виділив і згрупував обставини, що підлягають встановленню, на: 1) обставини, пов'язані з подією злочину (наявність певної події; спосіб заволодіння майном; знаряддя та засоби, час, місце та інші умови вчинення злочину; наявність чи відсутність проникнення в житло, приміщення чи інше сховище); 2) обставини, пов'язані з об'єктом злочину: предмет злочинного посягання (найменування викраденого майна, його кількість, властивості, вартість); хто є потерпілим і цивільним позивачем; 3) обставини, пов'язані з особами, які вчинили злочин: персонафічні дані; дані, що мають кримінально-правове значення; дані, що характеризують групу осіб, яка вчинила злочин чи займалася корисливо-насильницькою діяльністю; 4) обставини, які визначають винність обвинуваченого, злочинну мету, підтверджують його корисливий мотив; 5) обставини, що належать до наслідків злочину: ступінь здійснення задуманого злочину; факт вилучення майна; наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або факт його смерті; характер і розмір заподіяної шкоди; доля викраденого майна на момент розкриття злочину [15, с. 30–31].

В.О. Малярова для розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків запропонувала таке коло обставин, що підлягають встановленню: 1) обставини, пов'язані з подією злочину та іншими елементами об'єктивної сторони (подія злочину; місце вчинення злочину; час і термін виконання окремих етапів і злочину загалом; способи дії злочинців на кожному з етапів злочинного посягання; знаряддя і засоби, використані злочинцями; характер їх застосування на кожному з етапів; факт застосування зброї; походження цих знарядь і засобів у злочинців; зміни в обстановці місця події; наявність дій з приховування окремих етапів реалізації злочинного задуму, їх слідів або злочину загалом; їх характер; час перебування потерпілого в кожному з місць події; наявність факторів передачі потерпілого від одного члена злочинної групи до іншого на різних етапах злочину); 2) обставини, пов'язані з об'єктом і предметом злочинного посягання, а також ті, що характеризують вид і розмір завданої ним шкоди (кількість і персональні дані потерпілих, їх особистісні характеристики, вид діяльності; поведінка потерпілих до, під час і після злочину, а також на наступних етапах аж до звільнення; характер і розмір шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілих (одному чи декільком); походження цієї шкоди, її джерела; розмір і характеристики матеріальних збитків; інші тяжкі наслідки вчинення злочину); 3) обставини, пов'я-

зані із суб'єктом, суб'єктивною стороною та особою підозрюваного (обвинуваченого) (кількість осіб, які брали участь у реалізації злочинних дій або їх окремих етапів; їхня роль; наявність і характер висловлених злочинцями пропозицій; замовний характер вчиненого злочину; одержання плати за вчинення злочину; пов'язані з цим обставини; наявність ознак організованості в діях групового суб'єкта злочину, розподіл ролей співучасників, їх функції в загальному механізмі вчинення злочину; наявність попередніх контактів злочинців із потерпілим, його рідними, знайомими; як долався опір потерпілих на кожному з етапів злочинної операції; мотив вчинення злочину; характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого); 4) обставини, що сприяли вчиненню злочину (причини та умови вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків; інші фактори) [14, с. 90–96].

О.В. Одерій, використовуючи наукові здобутки В.В. Тіщенко, виокремив три групи обставин, які підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування злочинів проти довкілля: 1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення); 2) обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною злочину; 3) інші обставини [16, с. 17].

Л.І. Криушенко, визначаючи обставини, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами в банківській сфері, здійснює їх систематизацію на обставини, які зумовлені криміналістичною характеристикою злочину та відіграють важливу роль у відтворенні картини події злочину, розшуку особи, виявленні слідів злочину; обставини, що виходять з ознак кримінально-правової характеристики певного виду, групи злочинів або конкретного складу злочину; обставини, що виходять за межі зазначених пунктів, проте факт їх встановлення має юридичне значення для встановлення інших [17, с. 95].

Автором під час формування методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності з урахуванням кримінальних процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування в кримінальному провадженні та механізму їх вчинення було запропоновано виокремлювати такі групи обставин, що підлягають з'ясуванню: наскрізні, спільні для всіх злочинів у сфері службової діяльності, диференційовані (характерні для окремих злочинів зазначеної групи) [1, с. 289–292].

Висновки. Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, є невід'ємним елементом окремої криміналістичної методики, оскільки вони встановлюються на кожному етапі розслідування злочинів. Зміст таких обставин насамперед зумовлюється предметом доказування, складом злочину, описаного в кримінальному законі, та специфікою механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення. Тому немає необхідності у формуванні уніфікованої системи обставин, що підлягають з'ясуванню, для всіх без винятку кримінальних проваджень, адже вони уточнюються в кожному випадку розслідування кримінального правопорушення чи в їх сукупності залежно від їх криміналістичної класифікації.

Список використаних джерел:

1. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
2. Даниленко А.В. Про окремі питання визначення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 26. С. 55–59. URL: <http://easternlaw.com.ua/uk/archiv-nomerov/zhurnal-sxidnoyevropejskogo-prava-26> (дата звернення: 21.06.2020).

3. Попелюшко В.О. Предмет доказування в кримінальному процесі (кримінально-процесуальні та кримінально-правові аспекти) : монографія. Острогоз : Нац. ун-т «Острозька академія», 2001. 194 с.
4. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. К. : Нац. академія внутр. справ України, 2005. 272 с.
5. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. К. : Вища школа, 1984. 133 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №№ 9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
8. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.
9. Карпенко Р.В. Обставини, що підлягають установленню під час розслідування тілесних ушкоджень, вчинених неповнолітніми. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 3(53). С. 113–118.
10. Коваленко А.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Право і Безпека*. 2016. № 1(60). С. 103–108.
11. Тарасов М.Ю. Расследование уголовных дел об убийствах: процессуальные и криминалистические вопросы : автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2003. 25 с.
12. Пясковський В. Обставини, що підлягають встановленню у справах про торгівлю людьми. *Право України*. 2004. № 6. С. 66–69.
13. Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 155–159.
14. Малярова В.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3(62). С. 88–97.
15. Тищенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2003. 51 с.
16. Одерій О.В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довілля : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.
17. Криушенко Л.І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2016. Випуск 39. Том 2. С. 94–99.